

Dokumenttype	NOU 1985:23	Dokumentdato
Tittel	Prøveprosjekt for yrkeskombinasjoner	
Utvalgsleder	Bergh Harald	
Utgiver	Kommunal- og arbeidsdepartementet	
Kapittel	1.2 SAMMENDRAG	

I kapittel 2 er det gitt en generell oversikt over faktorer som påvirker omfanget av deltidsarbeid og deltidsjordbruk i Norge. Oversikten er basert på statistiske oppgaver og undersøkelser utført utenfor prøveprosjektet. Oversikten er gitt for å gi et referansegrunnlag for erfaringsmaterialet fra prøveprosjektet. På denne måten er det til en viss grad mulig å vurdere og sammenlikne enkelte resultater fra prøveprosjektet med det som andre har kommet fram til med andre utgangspunkt og metoder.

I følge deltidsundersøkelsen i 1978 var 23 prosent av alle personer i arbeidsstyrken, sysselsatt på deltid. Andelen var betydelig høyere for kvinner (51 prosent) enn for menn (5 prosent).

Ved landbrukstellinga i 1979 utgjorde deltidsbrukerne ca 70 prosent av alle norske brukere. Andelen er beregnet som personlige brukere med 10 prosent eller mer av de samlede inntektene fra arbeid utenom bruket. De fylkene som hadde høyest andel deltidsbruk i 1979, var Finnmark, Troms, Agderfylkene og Telemark. Deltidsandelen synker med økende bruksstørrelse men er også av relativt stor betydning på store bruk. På bruk med 500 dekar eller mer, var deltidsandelen 28,4 prosent i 1979.

Over tid har det skjedd endringer i de yrker og næringer som har gitt tilleggsinntekter til jordbruket. Primærnæringene (lønnet arbeid i jordbruket, skogsarbeid, fiske mv) dominerte som sideyrke fram til 1959. I neste tiårsperiode var det sekundærnæringene (industri mv) som utgjorde hovedtyngden av kombinasjonsyrkene, mens tertiærnæringene (varehandel offentlig og privat tjenesteyting mv) hadde denne rollen i perioden 1969-79.

En undersøkelse fra 1982 om arbeidsfordelingen mellom menn og kvinner på og utenom bruket, viste at mange ønsket overgang til en situasjon der mannen hadde hovedansvaret for arbeidet på bruket (moderne rolledeling). Dette var delvis motivert ut fra at mannen syntes det var slitsomt å opprettholde et krevende sideyrke ved siden av gårdsdrifta og delvis ut fra at kvinnen ønsket å oppnå en friere stilling gjennom arbeid utenom bruket.

Det er en rekke prosesser som virker inn på omfanget av deltidsbruk over tid. Heltidsbruk går over til deltidsbruk og deltidsbruk reduseres til marginal drift (fritids/boligbruk). Det er svært sjelden at bruk blir lagt ned i bokstavelig forstand. Nedgangen i brukstallet skyldes i hovedsak sammenslåing av bruksenheter.

En overgang fra heltidsbruk til deltidsbruk behøver ikke tolkes negativt. Det kan både gi bedre inntekter samlet (jordbruk + sideyrke) og gi medlemmene i husholdningen en bedre levikårssituasjon.

Hovedmotivet for å søke arbeid utenom bruket synes å være inntektsmotivet. For kvinner teller dessuten muligheter for å nyttiggjøre seg utdanning og oppnå sosial kontakt mye. Mulighetene for å oppnå en deltidstilpasning er avhengig av arbeidsmulighetene utenfor bruket. Undersøkelser viser at det er små muligheter for yrkeskombinasjoner i områder med ensidig næringsgrunnlag, uten sentrumsdannelse og uten mulighet til daglig arbeidsreise til tettsted. Uten tiltak som kan føre til alternative sysselsettingsmuligheter i slike områder; synes utbyggingen i jordbruket å konsentrere seg om familiebruk, mens kombinasjonsbruk med små arealressurser går ut av drift. Alternative sysselsettingsmuligheter har ikke vært noen begrensning for å få istand kombinasjonsbruk i prøveprosjektet. Deltakelse i prosjektet har der ført til en frigjøring av arbeidsplasser utenom bruket.

I kapittel 3 blir yrkeskombinasjoner sett i distriktspolitisk sammenheng. Områder med spesielt høy kombinasjonsbruks(og småbruks)andel er samtidig områder som er høyt prioritert med hensyn til distriktspolitisk virkemiddelbruk. Områder med en kombinasjonsbruksandel på 70 prosent eller mer, regnet som bruk hvor det utføres en arbeidsinnsats på mindre enn ett

årsverk, er skogs- og mellombygdene på østlandet, Sørlandets skog- og dalbygder, Vestlandets ytre bygder, Nordland og Sørvest-Troms, Ytre Troms og Ytre Finnmark.

Styringsgruppa har festet seg ved distriktsskatteloven som ett av de distriktspolitiske virkemidlene som synes å ha spesiell betydning for kombinasjonsbruk. De avsatte midlene kan fritt disponeres til investeringer innen jordbruket såvel som i annen næringsvirksomhet som inngår i kombinasjonene. En undersøkelse viser at kombinasjonsbruk i større grad enn familiebruk har anvendt avsetninger etter distriktsskatteloven på driftsbygninger. Dette kan forklares med at loven kompenserer for manglende tilskudd i landbrukssektoren.

Landbrukspolitikken har lagt opp til en formell likestilling mellom kombinasjons- og familiebruk. I retningslinjene for lån og tilskudd til investeringer i driftsbygninger er det slått fast at utbyggingstiltak på kombinasjonsbruk skal prioriteres etter samme kriterier som familiebruk. Det er også sagt at utbygging på kombinasjonsbruk ikke kan prioriteres i en anstrengt kvotesituasjon, hvis brukerfamilien har, eller har gode muligheter for, en god inntekt utenom bruket. Det er langt færre kombinasjonsbruk som mottar investeringsstøtte enn familiebruk. Av de 814 bruk som fikk lån til investering i helt nye driftsbygninger i Statens Landbruksbank i 1980, var det bare 51 eller 6,3 prosent som etter utbygging hadde under 1 årsverk. I en undersøkelse basert på svar fra herredsagronomer, viser det seg at den alt overveiende delen av de kombinasjonsbrukene som har lettest for å bli prioritert til utbygging, blir prioritert fordi de har ressurser til å kunne bygges ut til familiebruksstandard.

I Sverige er det opprettet en egen støtteordning som i stor grad er rettet mot kombinasjonsbruk i ordningen med "glesbygdsstød". De typer virksomhet som kommer i betraktning må i hovedsak ha tilknytning til jord- eller skogbruk. Støtte kan imidlertid også gis til andre typer virksomhet slik som fiskeoppdrett, hytteutleie, båtutleie, småindustri, hjemmearbeid, service av ulik slag mv og kombinasjoner av disse yrker med jordbruk. Dersom en ser de norske ordningene i Distriktenes utbyggingsfond og landbruksstøtten under ett, er det elementer i disse som tilsammen dekker endel av glesbygdsstøtdets virkefelt. Hovedforskjellen er imidlertid at disse ordningene ikke er spesielt orientert og koordinert til fordel for kombinasjonsbruk.

I kapittel 4 har en gått nærmere inn på begrunnelsene for at kombinasjonsløsninger kan være å foretrekke framfor spesialiseringer innen jordbruk eller i annen næring/annet yrke. En rekke tjenestefunksjoner som krever et relativt stort befolkningsgrunnlag ved spesialisering, kan opprettholdes i små bygdesamfunn ved at tjenesteytinger kombineres med andre inntektskilder, de såkalte terskelsenkende kombinasjoner.

Dette er en av problemstillingene som har ligget til grunn for prøveprosjektet. I tillegg kommer problemene som kan oppstå ved å satse på jordbruk som eneyrke. En slik utvikling vil innebære nedgang i antall bruk og svekkelse av jordbruksmiljøet i lokalsamfunnet noe som igjen lett fører til at arbeidsplassene i denne næringen blir mindre attraktive.

Hovedspørsmålene som ble stilt opp for prøveprosjekt kan formuleres slik:

1. Hvilke rammebetingelser er nødvendig for å få en situasjon med lokal oppgradering av kombinasjonsbruk?
2. Hvilke rammebetingelser er nødvendig for å opprettholde kombinasjonsformer som skal være stabile over tid?

Innenfor prosjektets ramme skulle det i hvert enkelt tilfelle bli foretatt en kritisk vurdering av spørsmålet om brukerne ønsker yrkeskombinasjoner og om yrkeskombinasjoner ville bidra til å bevare bosettingen og sysselsettingen i distriktene.

For å få gjennomført prosjektet ble det ansatt fire prosjektkonsulenter med ansvaret for å etablere kontakt med husholdninger som enten praktiserte yrkeskombinasjoner, eller som var interessert i å starte med dette. Fire kommuner ble pekt ut som undersøkelsesområder. Disse var Halså og Vanylven i Møre og Romsdal, og Bø og Hamarøy i Nordland.

En antok at forholdene lå godt til rette for å få erfaringer innen følgende kombinasjoner:

Jordbruk/fiske

Bø
 Jordbruk/skogbruk
 Halså
 Jordbruk/industri
 Vanylven
 Jordbruk/tjenesteytende næringer
 Hamarøy.

I forbindelse med prosjektet ble det etablert en del spesielle tiltak og organisatoriske løsninger. Foruten ansettelse av de fire konsulentene ble det opprettet en særskilt lånekvote i landbruksbanken på 1 mill kroner pr år i perioden 1978-81 til finansiering av driftsbygninger. Saksbehandlingen ved utbyggingssaker ble prioritert og forsert hos landbruksmyndighetene. Dessuten ble det opprettet en særskilt ordning med rentestøtte til traktorkjøp og gitt støtte til undersøkelser, planlegging og etablering av egen virksomhet i sideyrke over Kommunaldepartementets budsjett.

Ved opptak av prosjektdeltakere ble det foretatt en avgrensning med hensyn til hva som kunne regnes som kombinasjonsbrukere etter at utbyggingstiltakene var gjennomført.

I avgrensningen oppover mot familiebruk, ble Landbruksdepartementets retningslinjer for bruksutbygging lagt til grunn (M-144/77). Det heter der s 3:

Med kombinasjonsbruk mener en bruk som har ressursgrunnlag for mindre enn ett årsverk og hvor inntekten fra bruket vil være viktig for familiens samlede inntekt.

Nedover mot fritidsbruk ble det lagt vekt på at omfanget og arten av sysselsettingen i jordbruket måtte ha yrkesmessig betydning og ikke i noe tilfelle måtte utgjøre mindre enn 0,25 årsverk.

For prosjektet ble det oppnevnt en styringsgruppe på sentralt departementsnivå, med representanter fra Kommunaldepartementet og Landbruksdepartementet. Ansvar for gjennomføringen ble tillagt Kommunaldepartementet. På lokalt nivå ble det i hvert fylke etablert en rådgivende støttegruppe med representanter blant annet fra de lokale landbruks-, utbyggings- og arbeidsmarkedsmyndigheter. I de fire prosjektkommunene har det vært god kontakt med både ordfører og administrasjon. Kommunene har dessuten stilt kontorlokaler til disposisjon og dekket andre kontorutgifter.

I kapittel 5 er det gitt en nærmere beskrivelse av forskjellige typer kombinasjonsbruk i prøvekommunene og omfanget av disse. Andelen deltidsbruk, dvs bruk med minst 10 prosent av inntekten fra sideyrke, er betydelig høyere for Bø og Hamarøy henholdsvis 88,6 prosent og 85,9 prosent enn for Halså, 60,3 prosent, og Vanylven, 71,2 prosent. Den relative andelen kombinasjonsbruk, (dvs bruk som bidrar med 10-90 prosent av den samlede inntekten), er imidlertid temmelig lik i alle fire kommunene, 34-35 prosent. Ved landbrukstellinga i 1979 var det 107 reelle kombinasjonsbruk i Bø, 53 i Hamarøy, 73 i Halså og 133 i Vanylven.

De viktigste næringene som jordbruket kombineres med er noe forskjellig i de fire kommunene. I Bø og Hamarøy er fisket det viktigste sideyrket for mannlige brukere som har 50-90 prosent av den samlede inntekten fra bruket. Tilsvarende er servicenæringene den viktigste sidenæringen i Vanylven og Halså. Blant kvinnelige brukere er det sideyrker i de tjenesteytende næringene som dominerer i alle fire kommuner.

I avsnitt 5.4 er det gitt en fylligere beskrivelse av forholdene for kombinasjonsbrukene i prøvekommunene, basert på rapportene fra de fire prosjektkonsulentene. I Bø framheves de levende tradisjoner som kombinasjonsbrukene har, spesielt innenfor fisket og bygge- og anleggsnæringene. Derimot har det vært liten interesse for kombinasjoner jordbruk/fiskeindustri med den struktur og teknologi som disse i dag er bygd på. I Hamarøy peker prosjektkonsulentene på behovet for å bygge opp næringer eller virksomheter som kan passe inn i en kombinasjon med jordbruk. I Halså viste det seg at skogen ikke kunne gi et stabilt stort nok tilbud på arbeid som kunne utnyttes i kombinasjon med jordbruk. I Vanylven har framveksten av en stedlig industribasis fortrent mye av den posisjon kombinasjonsbrukene hadde tidligere. Man har blitt mindre inntektsmessig avhengig av brukene ved overgang til heltidsarbeid i industrien. Brukene har derfor i mange tilfelle forfalt eller gått over til rene hobby- eller

boligbruk.

En kartlegging av de statlige overføringene til jordbruket i 1980, viser at Vanylven mottar de største beløpene (ca 20 mill kr) og Hamarøy de minste (ca 5 mill kr). Dette henger sammen med at det er flest eneyrkebruk i Vanylven. I gjennomsnitt blir støtten ca kr 80 000 pr personlig bruker i denne kommunen.

I kapittel 6 er det gitt en beskrivelse av deltakerne i prøveprosjektet med hensyn til interessen for å delta, alder, familieforhold, situasjonen på bruket og i arbeidslivet ved oppstarting, planlagte investeringer, valg av driftsform i jordbruket og kombinasjonsyrker, økonomiske forutsetninger og planlagt arbeidsmengde etter overgang til kombinasjonsdrift.

Interessen for å delta har vært stor i alle fire kommunene. Som følge av et stort behov for opprustning av eldre og bygging av nye driftsbygninger, var det nødvendig å sette av en årlig kvote for lån i Landbruksbanken på 1 mill kroner pr år i perioden 1978-81. Innenfor denne ble det tilstrekkelig med midler til å finansiere nødvendig utbygging på i alt 43 deltakerbruk i prosjektet. En rekke måtte avvises på grunn av manglende finansieringsmuligheter. I Hamarøy støtte en på problemer med å få igang prosjektbruk i første rekke fordi eierforholdene var ugunstige og ikke lot seg ordne ved kjøp, langsiktig leie eller omdisponering.

Av de 43 deltakerbrukene, var 39 basert på familiehusholdninger og 4 på enslige menn. Det var flest deltakerbruk i Halså (19) og færrest i Hamarøy (3). Gjennomsnittsalderen for menn, ved avslutningen av prosjektarbeidet i 1982, var 44 år for menn og 41 år for kvinner.

Ved oppstartinga var gjennomsnittsarealet på brukene 33 dekar. Dette var planlagt utvidet til 50 dekar etter utbygging. Hovedparten av arealøkingen skulle skje ved oppdyrking av eget areal. I planleggingen var det i flere tilfelle vanskelig å lage en kombinasjon hvor jordbruksdelen ikke ble så stor at den gled over i familiebruksstørrelse når det gjelder arbeidsintensitet.

På 26 av de 43 brukene ble det reist nye driftsbygninger. I tillegg måtte det bygges opp en nesten ny maskinpark og anskaffes husdyr på de fleste brukene i samsvar med opplegget i driftsplanen. I alt ble det investert for ca 21 mill kroner på prosjektbrukene, dvs ca kr 475 000 i gjennomsnitt på hver. Dette er noe mindre enn gjennomsnittskostnadene ved reisingen av ny driftsbygning på et familiebruk.

Ved igangsettingen av prøveprosjektet hadde 32 av mennene og 2 av kvinnene arbeid på heltid utenom bruket. 18 av kvinnene hadde deltidsarbeid. For mennene var det samlede arbeidsforbruket på bruket og i sideyrke 1,15 årsverk i gjennomsnitt for de fire kommunene. Tilsvarende var det 0,38 årsverk for kvinnene. Hovedparten av dette var knyttet til arbeid utenom bruket. I jordbruket hadde menn og kvinner omlag like stor arbeidsinnsats, ca 0,2 årsverk.

Alle prosjektdeltakerne valgte en eller annen form for husdyrbasert produksjon i jordbruket. Bare en valgte grønnsaker og en solbærdyrking, kombinert med kvigeoppdrett. Bakgrunnen for denne tilpasningen var begrensningen i jordbruksareal, som gjorde husdyrproduksjon vanskelig.

I kombinasjonsyrkene, var flest menn sysselsatt innen bygg og anleggsnæringene i Vanylven og Halså. Deretter fulgte de tjenesteytende næringene. I Bø var halvparten av kombinasjonene fiske/jordbruk, mens bare en av mennene i Hamarøy var sysselsatt utenfor bruket, da som maskinkjører.

Av de 39 kvinnelige prosjektdeltakerne, var det 18 som var i arbeid utenfor bruket. Med unntak av en som var ansatt i en fiskeforedlingsbedrift, var samtlige sysselsatt i servicenæringene.

I kapittel 7 er det gitt en oversikt over resultater og erfaringer fra gjennomføringen av prøveprosjektet og en vurdering av disse. Når det gjelder næringskombinasjoner, var det bare i Bø at det ble et rimelig godt samsvar mellom forutsetninger og resultat. Det var meningen å se nærmere på fiske/jordbruk. Det ble etablert fire slike kombinasjoner og samtlige av disse fungerte svært bra, både arbeidsmessig for begge ektefeller og økonomisk. I Halså viste det seg at det var for liten interesse for jord-/skogbruk. I Vanylven møtte en delvis på problemer med å få til deltidsløsninger for de industriansatte. Jordgrunnlaget og det generelt svakt utbygde næringslivet/manglende arbeidsmuligheter innen rimelig dagpendlingsavstand, var hovedproblemet i Hamarøy.

Den vanligste kombinasjonsløsningen var saue/geitehold i en tilpasning med bygge- og anleggsarbeid. I alt 9 av de 43 prosjektene ble basert på denne kombinasjonen (21 prosent).

De beste økonomiske resultatene er fra deltakerbrukene i Bø. Disse ligger også betydelig over nivået i driftsplanen, til tross for at brukene ennå ikke er kommet så langt at de produksjonsmessig oppfyller de forutsetninger som driftsplanen bygger på. Det gode økonomiske resultatet skyldes derfor i stor grad betydelig høyere inntekter fra sideyrket enn forutsatt. For de øvrige tre kommunene viser resultatene at det heller ikke der er så langt igjen til nivået i driftsplanen er nådd, selv om resultatene ikke på langt nær er så gode som i Bø.

For samtlige kommuner er inntekten og arbeidsinnsatsen utenom bruket større enn det som var planlagt. For kvinnene har deltakelse ført til en betydelig økt arbeidsinnsats både på og utenom bruket. Et flertall av kombinasjonsløsningene er basert på at kvinnen har hovedarbeidsinnsatsen på bruket, mens mannen deler sin arbeidsinnsats mellom bruket og ett eller flere sideyrker (tradisjonell arbeidsdeling). Bare i tre av tilfellene ble kombinasjonsløsninger basert på at mannen utelukkende arbeidet på bruket og kvinnen hadde sideyrke (moderne arbeidsdeling). Dette er et resultat som ikke er helt i tråd med konklusjoner fra andre undersøkelser, hvor det er avdekket en sterkere preferanse for moderne arbeidsdeling i forhold til den tradisjonelle. Styringsgruppa regner det for sannsynlig at jordbruksdriften på mange av prøveprosjektbruka vil bli søkt opptrappet, og at flere vil velge overganger til moderne arbeidsdeling.

Den samlede direkte sysselsettingseffekt av prøveprosjektet kan anslås til ca 8,5 årsverk fordelt på de 43 deltakerbrukene. I tillegg kommer virkningen ved overganger fra lønnsarbeid til arbeid som selvstendig næringsdrivende i sideyrke. Dette representerer 3 årsverk i tillegg. Til etableringen av disse arbeidsplassene, har Staten gitt tilskudd på i underkant av 600 000 kroner pr etablert arbeidsplass.

Gjennom prøveprosjektet viste det seg at mange kombinasjonsbrukere hadde vanskeligheter med å kunne utnytte noen av investerings- og produksjonsstøtteordningene fullt ut. Dette skyldes blant annet problemer med å orientere seg om de mange forskjellige støtteordningene med tilhørende regelverk.

Det synes også å være et stort behov for økt veiledningsinnsats for å utnytte adgangen til skattemessig deling av inntekt mellom ektefellene på kombinasjonsbruk. Dette er nødvendig for å sikre kvinnen sykepengen og tilleggspensjon til folketrygden.

For en kombinasjonsbruker som går over fra heltid til deltid i lønnet arbeid, fører en slik overgang til at vedkommende i oppstartingsfasen syketrygdmessig kommer svakere ut, fordi det inntektsmessige beregningsgrunnlaget blir mindre. En slik overgang oppfattes derfor som en risiko for hele familien.

Med det begrensede materiale som er framkommet gjennom prøveprosjektet, er det ikke mulig å trekke noen generelle konklusjoner med hensyn til bedriftenes interesse for deltid. I den kontakten man har hatt, synes likevel interessen og imøtekommenheten til deltid å være større i de mindre bedriftene. Forklaringene på dette kan være mange. Blant dem en har festet seg ved er den direkte kontakt mellom administrasjon/ledelse og arbeidstakere som i de mindre bedriftene er bedre. Det er derfor lettere å vinne forståelse for deltidsløsninger og drøfte opplegg som kan tilfredsstille begge parter.

Det var innledningsvis liten interesse både fra bedriftene og prosjektdeltakerne til å inngå særskilte avtaler som fastsatte arbeidsoppgaver, arbeidsforhold og arbeidstidsløsninger. En mente at dette var noe som kunne ordnes underveis. Arbeidet med prøveprosjektet har imidlertid vist at slike avtaler virker meget gunstig både for kombinasjonene og for bedriftene. Slike avtaler har da også blitt inngått, og det har ikke forekommet uoverensstemmelser på grunn av innholdet i disse.

Foruten den oppmerksomhet man i prøveprosjektet har viet avtalereguleringer av arbeidstidsordninger og arbeidsoppgaver, er det spørsmålet om ansiennitetsberegninger som har vært mest berørt. Bakgrunnen for dette er at prosjektdeltakerne har vært redde for å tape sin ansiennitet ved oppsigelse og permisjoner ved overgang fra hel- til deltid. Bare 2 av

14 oppnådde en avtalefestet beskyttelse basert på ansiennitet.

Prosjektdeltakerne mener at det er vanskelig å vinne gehør i fagforeningene og hos tillitsvalgte for at de som arbeider på deltid skal likestilles med heltidsansatte spesielt i spørsmål om hvem som skal gå først ved permitteringer og oppsigelser.

En arbeidstaker som blir pålagt arbeid utover avtalt arbeidstid, dvs merarbeid i arbeidsmiljølovens forstand, vil ikke få rett til overtidsbetaling med mindre merarbeidet strekker seg utover de rammene for alminnelig arbeidstid som angis i loven. I prøveprosjektet ble det i flere tilfelle kartlagt at bedriftene brukte muligheten for å tilsi merarbeid utover den avtalte arbeidstid. For bedrifter i Vanylven ble den økonomiske gevinst ved å slippe overtidsbetaling på merarbeidet, beregnet til kr 20 000 pr arbeidstaker over en 2 års-periode.

Gjennom prøveprosjektet har det vist seg at det er kravet til geografisk mobilitet som har vært den største hindringen for at kombinasjonsbrukere skal kunne ta del i de rettigheter arbeidsløsetrygden innebærer. Kravet til geografisk mobilitet er lite forenlig med den stedbundne tilknytning en kombinasjonsbruker har for eksempel på grunn av tilsyn og pass av husdyr.
